

Феномен дитинства у філософському дискурсі

Аналізується розмаїття поглядів на феномен дитинства. Обґрунтовується необхідність синтезу всіх існуючих аспектів дослідження даної проблематики в єдину цілісну філософську концепцію. Підкреслюється необхідність зміцнення позицій нового напрямку філософських досліджень – філософії дитинства.

Ключові слова: феномен дитинства, філософія дитинства.

Сучасні світові соціокультурні процеси є настільки динамічними, що їх констатація, а тим більше детальний розгляд та осмислення, вимагають нових поглядів на деякі аспекти традиційних філософських проблем. Зокрема, усвідомлення людством невизначеності шляхів свого майбутнього розвитку стало причиною загострення уваги до антропологічної проблематики. Необхідність окреслення тенденцій майбутніх соціальних перетворень спонукає науковців до глибинного аналізу сутності особистості, до пошуку нового статусу людини в оточуючому світі, нового типу взаємостосунків між людьми, нових соціальних конструкцій. Оскільки входження у глобалізований мультикультурний цивілізаційний простір зі збереженням власної індивідуальності можливе для індивіда лише через визнання унікальності й неповторності образу та життєвого світу інших людей, зазначений пошук ґрунтується на усвідомленні безпосередньої залежності якості змін у культурних, наукових і соціальних системах від гармонійного розвитку кожної особистості.

Посилення уваги до питання людської індивідуальності є цілком закономірним, враховуючи нестримне розгортання типологізації та стандартизації образу життя переважної більшості людей, здатне звести нанівець їх неповторну творчу сутність. Саме тому дослідження проблем особистості отримало сьогодні загальнонауковий характер і охоплює цілу низку питань – від чинників, що впливають на її формування, та взаємовідносин людини і природи до місця людини у Всесвіті та вагомості її ролі в історії розвитку суспільства і цивілізації. Таке широке проблемне поле стимулює активізацію вивчення соціального аспекту буття людини та дослідження процесу становлення особистості, які органічно включають в себе проекцію дитячого періоду розвитку. Зростання цікавості до особливостей процесу соціалізації дітей та напрямків його змін, до змісту і статусу дитинства в сучасному суспільстві зробило феномен дитинства – найважливішу складову образу життя і культури будь-якої людини народу і людства в цілому – одним із пріоритетних об'єктів загально-гуманітарних досліджень.

Даний феномен відноситься до категорії складних явищ, що знаходяться на перетині різних наук: педагогіки, історії, антропології, психології, соціології, етнографії, культурології та ін. Кожна з них має свої напрацювання в його дослідженні, спирається на власні підходи до вивчення особистості дитини та розуміння сенсу дитинства.

Зокрема, проблеми психофізіологічного розвитку дитини, специфіку її дорослішання в залежності від вікового періоду у своїх працях аналізували П.Блонський, Л.Божович, Л.Венгер, Л.Виготський, П.Гальперін, В.Давидов, Е.Еріксон, Д.Ельконін, Д.Зіглер, В.Зеньковський, В.Зінченко, Г.Крайг, Л.Леонт'єв, М.Лісіна, Ф.Міхайлов, В.Мухіна, Л.Обухова, Ж.Піаже, О.Толстих, З.Фрейд, Л.Х'єлл, Н.Шумакова та ін.

Соціологічна перспектива вивчення дитинства представлена двома відносно самостійними напрямками аналізу даного феномену. Перший з них охоплює роботи, що розглядають дитинство в якості особливої культурно-історичної цінності. Зокрема, в роботах Ф.Арієса, Ф.Боаса, М.Мід, Б.Маліновського, Л.Демоза та ін. еволюція дитинства і зміни змісту дитинства досліджуються в контексті розгляду окремих етапів історичного поступу суспільства. Соціокультурні аспекти розвитку дитинства – проблемне поле другого напрямку – аналізують у своїх дослідженнях П.Брюхнер, Д.Ріхтер, С.Фріс, Х.Цахер, Дж.Уотсон та ін.

Через призму історії, психології, етнографії, звертаючись до витоків європейської культури, історіографії та методології гуманітарного знання цю проблематику розробляли Р.Апресян, О.Артемова, В.Безрогов, І.Бестужев–Лада, С.Дерябо, Г.Зверева, С.Іконнікова, М.Каган, І.Кон, В.Кудрявцев, Л.Кураєва, І.Куліковська, Е.Куруленко, А.Лурія, Н.Менчинська, М.Осоріна, А.Плеськачевська, В.Сімонов, Д.Фельдштейн, С.Щеглова та ін. Досліджуючи історичне коріння дитинства, дані науковці обґрунтовали тісний зв'язок феномену дитинства з культурою людства.

Надзвичайною вагомою для розуміння сенсу дитинства є педагогічна спадщина видатних вчених Я.Коменського, Я.Корчака, О.Макаренка, В.Сухомлинського, К.Ушинського, безліч цікавих ідей щодо виховання і розвитку дитини містять роботи Ш.Амонашвілі, О.Асмолова, Г.Ковальнової, А.Мудрика та ін.

Розвиток українського дитинознавства в контексті аналізу впливу етнопедагогіки на формування особистості, пов'язаний з іменами З.Болторович, Г.Виноградова, Н.Заглади, О.Капиці, Г.Кловак, Я.Кузьмів, Н.Побірченко, Н.Сивачук, М.Стельмаховича, В.Струманського.

Однак, не дивлячись на тривалу історію досліджень феномену дитинства, його специфіка залишається недостатньо вивченою. При всій різноманітності дослідницьких підходів та величезній кількості інформації, накопиченої про нього людством, і в наш час цей феномен є малодослідженим, а в певному розумінні, навіть загадковим явищем. Нажаль, доробок названих вище науковців не можна вважати цілісною довершеною концепцією розуміння дитинства, що змушує говорити про потребу утворення самостійної галузі знань, здатної узагальнити все розмаїття поглядів на дитинство, представлене у напрацюваннях окремих наук, та цілком зосередитися на комплексному дослідженні дитини і дитинства. Вирішити таке нелегке завдання здатна філософія.

Маємо, однак, визнати, що проблематика дитинства значний час перебувала поза увагою філософів. І хоча до окресленої теми свого часу зверталися такі визначні мислителі, як Арістотель, Платон, Демокріт, Еразм Роттердамський, М.Монтень, Ф.Бекон, Дж.Локк, Ж.–Ж.Руссо,

І.Кант, Г.Гегель, Г.Сковорода, Л.Толстой та ін., проте аналіз феномену дитинства в їхніх працях мав досить фрагментарний характер.

Зокрема, Платон, осмислюючи політичний устрій суспільства, спирався на чотири базові тези у розумінні дитинства:

- Як зайве (дитинство не є чимось конче необхідним для полісу);
- Як неповноцінне (діти, жінки, іноземці та раби поступаються у своєму значенні дорослому чоловіку – громадянину);
- Як можливе (дитина здатна стати корисним членом суспільства у майбутньому);
- Як питання політики (побудова досконалої держави має безпосередній зв'язок із процесом виховання молодого покоління).

Таке бачення Платоном феномену дитинства легко пояснюється його поглядами на цінність майбуття держави та долі людини. Задум філософа полягав у тому, щоб зробити міцною державу, навіть за рахунок принесення у жертву щастя окремої особистості [2,125].

Зауважимо, що подібні погляди є характерними для переважної більшості давніх мислителів, які розуміли дитину скоріше як данність і сприймали її існування лише в контексті користі для суспільства. Аналогічної думки дотримувався і Арістотель. Розглядаючи дитину як людину «у можливості», підкреслюючи нерозривний зв'язок суспільного поступу з існуючою системою виховання підростаючого покоління, він саме у цьому ракурсі обґрунтовував роль, яку відіграє дитячий період у подальшому розвитку людини та країни.

Цих же питань торкається у своєму творі «На самоті з собою» римський імператор Марк Аврелій. На його погляд, в особистості від найперших років її життя належить виховувати мужність, почуття справедливості, прагнення до істини, готуючи її таким чином до загальнолюдської діяльності в державі. Свідчення цікавості античних мислителів до феномену дитинства, до осмислення сутності та значення цього етапу людського життя для формування гармонійної особистості знаходимо також у ряді інших наукових та літературних джерел, серед яких поезія Солона, твори Сократа, Птоломея, Гіпократа і т.і.

Варіації цих поглядів увійшли до західної християнської традиції, яка спирається на характеристики дитинства, вироблені авторами Античності в межах дослідження «етапів людського життя». В часи Середньовіччя теми дитинства торкалися Августин Блаженний, Боецій, П'єр Абеляр, Еразм Роттердамський, Фома Аквінський. Характерним для цієї епохи було подвійне розуміння дитинства: з фізіологічної точки зору – як період зростання, що вирізняється фізичною та розумовою незрілістю у порівнянні з дорослою людиною; з соціальної точки зору – як період несамостійності та підлеглості. Середньовічні мислителі, починаючи з представників патристики і закінчуючи схоластиком, зосереджували основну увагу на еволюції людини як духовної істоти. В їх поглядах земне життя людини від самого її народження витіснялося на задній план, поступаючи духовному вдосконаленню.

Цікавим у цьому контексті є осмислення дитинства Августіном Блаженним, який через власний досвід намагався довести не лише гріховність людини з моменту її народження, а й цілковиту гріховність усього людського дитинства. Виходячи з цього подавалися і відповідні рекомендації – обмежувати волю дитини і тримати її в страху перед Господом та батьками.

Відродження подарувало людству погляди на дитинство Л.Б.Альберті, М. де Монтеня, Лоренцо Валлі та ін. Доводячи разом з іншими філософами

цієї епохи надзвичайне значення особистої свободи людини та розвитку її творчої індивідуальності, саме вони у своїх творах вперше виголосили ідею самоцінності дитинства, заклавши міцне підґрунтя його подальшого усвідомлення як глобальної філософсько–культурологічної проблеми. Проблеми, що має надзвичайне значення для розуміння сутності людини та окреслення напрямів розвитку людства.

Розуміння дитинства мислителями Відродження знайшло своє відображення у філософії Нового часу та в ідеології Просвітництва. Зокрема Ф.Шиллер, характеризуючи романтичний ідеал своєї епохи, звертається до феномену дитинства: «Діти – це те, чим ми були; вони те, чим ми повинні знову стати» [1,85].

Філософи Ф.Бэкон, Г.Гегель, Д.Дідро, І.Кант, Дж.Локк, Ж.–Ж.Руссо, Л.Фейєрбах, Й.–Г.Фихте, Ф.Шеллінг, розглядаючи питання становлення людини, підкреслювали значення сім'ї та цілеспрямованого виховання як для окремої людини, так і для суспільства в цілому. Саме їх твори стали джерелом виникнення сімейної педагогіки Просвітництва, яка знайшла свій розквіт у працях К.Гельвеція, Я.Коменського, Й.Песталоцці, Я.Корчака та ін. Разом з тим для цього часу характерними є поєднання доволі суперечливих поглядів на сутність людини, а отже і на значення дитячого періоду її розвитку. Зокрема, у той час, як для Ф.Бекона (як і для більшості філософів цієї епохи) орієнтиром у поглядах на людину є твердження, що вона – неповторний мікрокосм, Р.Декарт обґрунтовує механістичні уявлення про людину, вважаючи її «машиною з кісток та м'яса».

Однак, розвиток ідеї самоцінності дитинства через створення мислителями Просвітництва образу людини («природна людина» Руссо, «людина–громадянин» Гельвеція, Дідро, Гольбаха) призвів у ХХ столітті до поширення усвідомлення дитинства як глобальної філософсько–культурологічної проблеми, що відіграє надзвичайну роль в осмисленні специфіки буття людини й людства.

У 20–ті роки ХХ ст. радянські вчені почали конструювати педологію, а німецькі вчені у цей же час – педагогічну антропологію або антропологічну педагогіку. В середині ХХ ст. до розкриття питань дитинства активно включилися представники філософської антропології. Зокрема, засновники західноєвропейської континентальної філософської антропології (М.Шелер, Г.Плесснер, Е.Ротхакер, А.Гален та ін.), відштовхуючись від положень про людину як «недостатню істоту» та її принципову відкритість світу, намагались розробити програму дослідження особистості від самого народження, залучаючи для цього всі науки про людину, які мали перетворитися на інтегративне людинознавство.

Досить потужно розробка зазначеної проблематики була представлена у працях американських дослідників. Їх терен – кроскультурні розробки. У філософському плані тут заслуговує на увагу насамперед спроба вийти за емпіричну строкатість дослідження феномену дитинства і ґрунтовніше розглянути його соціокультурну обомовленість. Дитинство осмислюється американськими науковцями, по–перше, з урахуванням історичного виміру певної конкретної культури; по–друге, з акцентом на індивідуальну історичність дитини. Розвиток особистості дитини представлений у всій складності оточуючого її соціального простору та багатоманітні соціальних зв'язків. Слід згадати цікаві погляди щодо самоцінності феномену дитинства А.Дімоза, який розглядав його в контексті осмислення стилів виховання підростаючого покоління крізь стосунки б'ятків та дітей; емансипації дитинства та проблем його зникнення, які представили у

своїх працях зарубіжні дослідники: У.Бек, Х.Попітц, Н.Вінс, Н.Постман, Х.Хенгст.

Зростає цікавість до філософського осмислення феномену дитинства і в пострадянських країнах. Зокрема, активно розробляють цю проблематику представники соціальної філософії та філософії освіти: В.Андрущенко, Л.Ваховський, В.Возняк, В.Горшков, Ю.Громико, В.Давидов, В.Корженко, В.Кремень, В.Лутай, М.Михальченко, В.Пазенок, В.Скуратівський, Л.Соколова, Г.Філіпчук, В.Шадриков, П.Щедровицький.

Загалом ХХ століття принесло із собою досить потужну хвилю посилення уваги філософів до дитинства, результатом чого став ряд присвячених осмисленню даного феномену масштабних праць. Низка негативних тенденцій розвитку цивілізації, які однією з причин мали зневагу до процесу формування особистості, змусила філософів визнати, що педагогіка – це прикладна філософія (С.Гессен), а найголовніша мета освіти та виховання – забезпечення «м'якої посадки» людства у майбутньому (Е.Тоффлер).

Однак, враховуючи, що сьогодні відбувається ґрунтовне переосмислення значення, природи, місця дитинства у соціумі, педагогіці (навіть як «прикладній філософії») досить складно охопити феномен дитинства у всій його повноті, подолати звичну для наукових досліджень орієнтацію на односторонній розгляд у певному ракурсі – психологічний, соціологічний, культурологічний, історичний і т.ін. Адже ми є свідками зміни суспільного та наукового ставлення до феномену дитинства, усвідомлення його як складного та багатогранного соціокультурного явища, глобального культурно-історичного феномену.

Характерною для сучасних поглядів на феномен дитинства є, зокрема, думка В.Кудрявцева, який, вивчаючи соціально-історичну природу дитинства, обґрунтовує дві позиції щодо його розуміння:

1) дитинство – похідна суспільно-історичного розвитку. Такий підхід обґрунтовує розуміння процесу становлення свідомості особистості дитини не лише як моделювання минулого (за допомогою освітніх засобів), але і як форму поступального руху людства у майбутнє (через творчий розвиток особистості);

2) дитинство – історичний феномен. Ця теза є підґрунтям визнання унікальної та неповторної функцій дитинства у соціокультурних процесах, його розуміння як чинника творення людської історії. Духовний розвиток дитини при цьому розглядається як своєрідна форма культурної творчості, як механізм, що дозволяє реалізувати поступовість історичного розвитку культури [4,47].

Зазначимо, що осмислення феномену дитинства з культурологічних позицій та вивчення сутності взаємозв'язку дитинства і культури останнім часом привертає увагу все більшої кількості дослідників. Зокрема, російський філософ і психолог І.Кон, розробляючи проблемне поле етнографії дитинства, подає власне бачення основних моментів у розгляді феномену дитинства:

- дитинство як елемент культури;
- соціалізація дітей як засіб існування і трансмісії культури;
- дитинство як особлива субкультура суспільства [3,52].

Такі вчені, як В.Безносов, О.Грекалов, В.Зеньковський, В.Кушелев, С.Ліхачов, К.Султанов, В.Щербаков та ін. вивчають феномен дитинства і саму дитину як майбутнього повноправного члена соціуму; як особистість, якій належить засвоювати, осмислювати, зберігати, збагачувати та передавати наступним поколінням культурний спадок суспільства.

Нині феномен дитинства досліджується філософами у широкому спектрі:

- як доля людини;
- як період гнучкості, відкритості, сприйнятливості, що випереджає дорослість;
- як форма соціального буття, що визначає розвиток цивілізації та людства, оскільки саме у дитинстві закладається програма поведінки людей та їх включеності у культуру, соціальні форми життя, майбутні види діяльності;
- як критерій оцінювання сучасної державної політики.

Отже, як бачимо, звичний для філософського дискурсу статус проблеми дитинства як другорядної (дитина – «протолюдина», а дитинство – лише один із достатньо своєрідних етапів на шляху до справжньої людини) поступово зазнає змін. Час та розвиток суспільства переконливо доводять недостатність та неоднозначність розуміння дитинства тільки як одного з підготовчих етапів формування дорослої особистості. Усвідомлення, що це не просто період вікового розвитку людини, а явище, що має визначальний вплив як на самосвідомість та подальшу життєдіяльність людини, так і на розвиток суспільства загалом, ставить під сумнів звичне твердження про достатність зосередження уваги до підростаючого покоління головним чином на турботі про його здоров'я.

Адже дитинство як простір, який межує з простором дорослого світу, – це неповторна можливість для маленької людини за допомогою специфічних для її віку можливостей пізнати оточуючий світ, осмислити сутність людських відносин, змоделювати зразки власної поведінки за сприйнятими нею еталонами дорослих, створити власні життєві інтерпретації. Все це у кінцевому підсумку і утворює підґрунтя світоглядних, естетичних, етичних засад та цінностей особистості, визначає майбутній простір її життєдіяльності, спрямованості та потреб.

Притаманна дитячому періоду особлива інформаційна чистота, відсутність обов'язкових для дорослого вікових негативів – шаблонності, інертності і т.п. – дозволяє дитині творити власну культуру буття. Ця культура спроможна зберегти емоційну відкритість дитячої душі, попередити виникнення відчуженості по відношенню до оточуючих людей. Саме у цей життєвий період гармонізуються стосунки дитини зі світом чи, навпаки, відбувається їх руйнація, яка обов'язково матиме наслідком розрив культурних зв'язків поколінь і ментальності народу загалом.

Тож, на нашу думку, є надзвичайно символічним те, що дитинство, як своєрідна метафора початку, знову притягує до себе увагу дослідників–філософів саме на етапі входження людства у нове тисячоліття. Ми є свідками виокремлення ряду загальносвітових тенденцій, що визначають подих сучасної епохи і спрямованість всесвітніх трансформацій: швидкого розгортання глобалізації, загострення соціально–економічних протиріч, активної національної самоідентифікації народів і культур в інформаційному суспільстві. Тож дитина вже з найперших років свого життя занурюється в етнічне, релігійне, національне, майнове і тому подібне розмаїття, змушена адекватно реагувати на численні бар'єри, що постійно і невідворотно створює навколишній світ, ускладнюючи процес соціалізації людини, її входження в життя у якості всебічно розвиненої особистості. Зважаючи на те, що у дитячий період закладаються визначальні для подальшого становлення людини основи світогляду та духовного світу, підвалини культури і моралі, його значення надзвичайне, адже від якості того старту, який отримає дитина, значною мірою залежить не лише ди-

наміка особистісного розвитку дорослої людини, її ціннісні пріоритети і світорозуміння, а й майбутнє держави та доля нації загалом.

Недаремно численні дослідження переконливо доводять, що саме на особистості перетинаються лінії розвитку політики, економіки, культури, освіти. Тож саме гармонійно розвинута, творча особистість – стратегічний ресурс соціально-економічного і культурного розвитку будь-якої держави. Від неї безпосередньо залежать темпи технологічного прогресу і конкурентноздатність країни, її політичний розвиток та стабільність соціальної сфери, стан духовності суспільства та місце держави на міжнародній арені.

Ось чому дослідження феномену дитинства як проблеми еволюції та онтогенезу людини не слід локалізувати межами біологічного, психологічного чи соціологічного підходів. Відповідно, надзвичайної актуальності набуває питання зміцнення позицій філософії дитинства – окремої науки про дитину, яка поки що є новим напрямком філософсько-педагогічних учень, що знаходиться у пошуці власного понятійного апарату, окреслення проблемного поля та визначення свого статусу в сучасній науці. Однак саме вона, розглядаючи дитину і дитинство крізь призму філософії, здатна глибоко і всебічно проаналізувати та осмислити їх сутність, синтезувати всі існуючі аспекти дослідження цієї проблематики в єдину цілісну філософську концепцію і допомогти педагогам у побудові адекватної моделі навчально-виховного процесу з урахуванням потреб глобалізованого інформаційного суспільства. Лише за умови визнання самоцінності дитинства та його надзвичайного місця в історії розвитку цивілізації, і як наслідок, забезпечення гідного ставлення до дітей та дитинства, мрії людства про щасливе майбутнє здатні стати реальністю.

Література

1. *Friedrich von Schiller. Naive and sentimental poetry and on the sublime/* – New York: Frederick unger, 1966. – 132 p.
2. *The republic of Plato, trans. F.M.Cornford* (London: Oxford University Press, 1941). – 186 p.
3. *Кон И.С. Ребенок и общество.* – М., 1988. – 271 с.
4. *Кудрявцев В.Т. Смысл человеческого детства и психическое развитие ребенка: Учебное пособие.* – М.: Изд-во УРАО, 1997. – 156 с.

Загарницкая И.И. Феномен детства в философском дискурсе

Анализируется разнообразие взглядов на феномен детства. Обосновывается необходимость синтеза всех существующих аспектов исследования данной проблематики в единую целостную философскую концепцию. Подчеркивается необходимость укрепления позиций нового направления философских исследований – философии детства.

Ключевые слова: феномен детства, философия детства.

Zagarnytska, I.I. The phenomenon of childhood in a philosophical discourse

Analyses of the variety in opinion about the childhood phenomenon. Substantiation of the necessity of synthesis of all existing aspects of research in this range of problems into a single whole philosophical concept. Underscored is the expediency to consolidate the positions of a new line in the philosophical investigations, that is, the philosophy of childhood.

Key words: the phenomenon of childhood, the philosophy of childhood.